

Aldrig mer!

Görrel Espelund
Andreas Karlsson

Reviderat avslutningskapitel till boken

**Till
mänsklighetens
försvar**

September 2008

lakttagelser av krigsbrott, tribunaler och försoning

För mer information:

www.tillmansklighetensforsvar.se

www.textverk.blogspot.com

Aldrig mer! (Reviderat avslutningskapitel till boken)

Till mänsklighetens försvar

Iakttagelser av krigsbrott, tribunaler och försoning

© 2008 Görrel Espelund, Andreas Karlsson och Juridisk reportagebyrå

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av Juridisk reportagebyrå, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

BAGDAD, IRAK. December 2006: Ex-diktatorn befinner sig i bön när luckan öppnas. Ett tiotal maskerade män, i trappan och på podiet under galgen, jublar och skriker ut sina förolämpningar. »Tyrannen har fallit«. På de skakiga mobilvideosekvenser som redan några timmar senare cirkulerar på internet syns rycket när repet sträcks och därefter utbryter tumult som gör att kameramannen tappar koncentrationen.

Ögonblicken senare visas den dödes förvridna ansikte upp framför kameran. Ögonen är halvöppna och nacken böjd i en onaturlig vinkel. En annan videosekvens visar hur Saddam Husseins kropp placeras på en enkel kärra och körs bort.

Det är den 30 december. Avrättningen har förannonserats, men någon exakt tidpunkt har inte givits. När västvärlden vaknar denna lördagmorgon är allt över. Dödsdomen mot Saddam Hussein, avkunnad vid Iraks Speciella Tribunal, har verkställts i enlighet med irakiska lagar.

Det sker ett drygt år efter att rättegången inleddes. Saddam Husseins första framträdande vid tribunalen, hösten 2005, var förvillande likt Slobodan Miloševićs första dag vid FN-tribunalen i Haag; Saddam Hussein vägrade att svara på frågor, han ifrågasatte domarnas kompetens och han ogiltigförklarade hela tribunalen. Och möjligen var den irakiske ex-diktatorn inspirerad av Slobodan Miloševićs försvarsstrategi, men där upphör likheterna mellan de båda rättegångarna. Det finns nämligen i praktiken mycket få gemensamma aspekter mellan rättegången mot Saddam Hussein och de tribunaler, domstolar och sanningskommissioner som normalt brukar räknas till det internationella rättsväsendet.

Iraks Speciella Tribunal, som dömde Saddam Hussein, inrättades 2003, under den amerikanska ockupationen av landet. USA hade valt ut domare och åklagare, samt sett till att de snabbutbildats utomlands. Deras oberoende och kompetens har på goda grunder ifrågasatts av högt uppsatta jurister och domare inom den internationella straffrätten.

En av de toppjurister som deltog i utbildningen av domarna konstaterar:

– Visst, de var mycket intresserade av vad vi hade att säga. Antagligen var de också duktiga inom sina respektive juridiska områden, men den internationella straffrätten var ny för dem. Det finns ingen möjlighet att de kan ha tillgodogjort sig tillräckliga kunskaper och erfarenheter innan rättegångarna inleddes.

Det finns fler problem med rättegången mot Saddam Hussein. Enligt människorättsorganisationen Human Rights Watch hade till exempel den åtalades rättigheter kraftigt åsidosatts. Han hade en mycket begränsad tillgång till försvarsadvokat och de resurser som stod till hans förfogande för att förbereda och be-

driva sitt försvar stod inte i proportion till de förutsättningar åklagaren hade. Att förföljelse, hot, kidnappning och mord drabbade flera av de inblandade juristerna i rättegången var knappast en positivt bidragande faktor.

Human Rights Watch påpekar också att det finns flera juridiska teknikaliteter som diskvalificerar den irakiska tribunalen. Den kanske viktigaste är att det inte fanns något krav på att den åtalades skuld skulle bevisas »bortom allt rimligt tvivel«. Istället använde den irakiska tribunalen den svagare formuleringen »på ett tillfredsställande sätt«, vilket inte lever upp till den internationella straffrättsliga standarden.

Sammantaget går det med andra ord inte att komma ifrån känslan av att hela det rättsliga upplägget kring rättegången mot Saddam Hussein från början tycks ha varit designat för att döma honom så snabbt som möjligt. Helst till döden.

Dödsstraffet strider inte i sig mot humanitär rätt, men anses allmänt inte ha där att göra. Det återinfördes i Irak strax före att USA formellt överlämnade Hussein i irakiskt förvar. Under hösten 2005 sa Iraks president Jalal Talabani att han inte tänkte godkänna en dödsdom, men redan då tog få bedömare uttalandet som en inteckning för att Saddam Hussein skulle undslippa dödsstraff.

De fick rätt. Ex-diktatorn dömdes till döden redan efter den första delen av rättegången, den om massakern i Dujail 1982. Domstolen fick därmed aldrig tillfälle att ta upp det som många betraktar som Saddam Husseins grävsta förbrytelser, i samband med offensiven mot Iraks kurdiska befolkning. Dessa kommer därför aldrig att bli utredda. Något omfattande arkiv över vittnesmål och bevisning kommer aldrig att skapas för eftervärlden. Offer kommer inte att kunna berätta sin historia.

Rättegången mot Saddam Hussein är inte ointressant. Men den ska belysas och bedömmas utifrån helt andra kriterier än FN:s krigsförbrytartribunaler och den internationella brottmålsdomstolen, ICC. Det är de flesta bedömare överens om.

Många anser att det är beklagligt att Saddam Husseins inte ställdes till svars vid en rättsinstans med en större internationell legitimitet än Iraks Speciella Tribunal. Dessutom argumenterar en del för att konsekvenserna av hans misstänkta gärningar går utanför Iraks gränser.

ICC var visserligen aldrig ett alternativ, domstolen har inte mandat att ta sig an ärendet och det internationella samfundet har låtit sig nöja med den behandling ex-diktatorn fått vid tribunalen i Bagdad. Men kanske hade ett alternativ kunnat vara en internationell, arabiskdominerad domstol i, låt säga, Amman i Jordanien.

Där, säger juridiska och säkerhetspolitiska experter, hade domstolens säkerhet kunnat garanteras och där, liksom i flera andra arabiska länder, finns framstående jurister, skolade i det internationella straffrättsliga systemet.

Som rättegången nu kom att genomföras och avslutas så utgör den snarare en politisk punkt för Saddam Husseins diktatur, än en rannsakan av vad denna inneburit. Det är inte troligt att rättegången i något väsentligt kommer att påverka den humanitära rätten.

BELGRAD, SERBIEN. Juni 2008: Det var egentligen fel person som greps. Men det blev oerhört rätt ändå. Det var nämligen i själva verket i jakten på den efterspanade generalen Ratko Mladić som serbisk polis fick upp ögonen för Dragan Dabić, en till synes stillsam naturmedicinskt orienterad läkare, med ett impo-nerande helskägg och stora, lätt omoderna glasögon.

Bakom skägget och det falska namnet dolde sig en av världens mest efterspanade personer; den tidigare bosnienserbiske presidenten Radovan Karadžić, som i över ett decennium hållit sig gömd undan rättsvisan.

FN:s tribunal för före detta Jugoslavien, ICTY, åtalade honom första gången 1995 och kort därefter gick han under jorden. Serbiska myndigheter har gång på gång sagt sig vara nära att gripa honom, men har vid varje tillfälle tvingats måtta med tummen och pekfingeret och säga »den här gången var vi *så här* nära att ta honom«.

Vid ICTY har stressen och otåligheten vuxit i takt med att tribunalens tänkta slutdatum närmat sig. EU har satt press på Serbien och sagt att några fortsatta förhandlingar om ett framtida medlemskap i unionen inte kan bli aktuella så länge Karadžić, och helst också Mladić, grips. Kanske var det i slutändan den pressen som fällde avgörandet. Enligt vissa källor hade gripandet kunnat ske långt tidigare, om bara den politiska viljan funnits.

Men oavsett vilket det politiska spelet bakom Karadžićs gripande varit så hälsades nyheten med glada tillrop från omvärlden. Prominenta företrädare för det internationella samfundet tävlade om att gratulera alla de som drabbats av krigen på Balkan. »Nu ska ni äntligen få er upprättelse«, hette det. Chefsåklagaren vid FN-tribunalen i Haag talade om »en stor dag för alla de offer som väntat på att rättvisa ska skipas«.

Men är det verkligen i ljuset av offrens upprättelse som gripandet ska ses? En del har tvivlat – inte minst mot bakgrund av det ofta mycket svala intresset för ICTY som idag möter en på många håll på Balkan.

Kanske är det naivt att tro att intresset ska vara särskilt stort. I Sarajevo, Pristina, Banja Luka och Srebrenica är det mer jordnära bekymmer som dominerar vardagen. Att bearbeta trauman efter krig och konflikter ser ganska olika ut i de fattiga byarna på den balkanska landsbygden och i rättvisans korridorer i Haag.

Så kanske utgör inte gripandet av Karadžić i första hand en stor dag för de krigsdrabbade människorna i forna Jugoslavien, utan för det system som opererar i deras namn. Att det innebär en seger för den internationella rättvisan går inte att förneka, och det är förstås inte så illa det heller.

Beskedet om Karadžićs gripande kom mycket lägligt. Stora delar av det internationella straffrättsliga systemet befinner sig i kris. FN-tribunalen för brott i forna Jugoslavien, ICTY, har fört en tynande tillvaro sedan det abrupta slutet på rättegången mot Slobodan Milošević för över två år sedan. Stora grupper kvalificerad personal har tröttnat och lämnat tribunalen. Och på ICC, den permanenta brottmålsdomstolen i Haag, pågår interna stridigheter och procedurella problem som hämmar utvecklingen och inte precis är någon bra reklam.

Med en rättegång mot Karadžić kommer sannolikt en nytändning. I första hand för ICTY, men med lite tur smittar det av sig på andra institutioner. Intresset för rättsprocesserna kommer att öka, och med det kunskaperna. Rättegången kommer som sådan inte leda till att livet förändras för de som drabbats av grymma övergrepp. Det kommer inte heller den fällande dom som ICTY:s domare, enligt de flesta bedömare, kommer att leverera. Men den enorma väven av vittnesmål och bevisning kommer att ha stor betydelse.

Inledningen på rättegången mot Radovan Karadžić skvallrade om att den kommer bli en lång och svår resa. Karadžić förhöll sig sval och avståndstagande gentemot rätten. Den skotske domaren Iain Bonomy lät sig inte imponeras av den åtalades obstruktion och la an en uppfodrande ton. För några ögonblick var det som en repris av den där junidagen 2001, då en sarkastisk Slobodan Milošević och en stram, brittisk domare vid namn Richard May, hade en bitisk och närmast underhållande ordväxling.

Den nyttillträdde chefåklagaren kommer att gå många tuffa ronder mot Radovan Karadžić. Möjligen kan han åtminstone glädja sig åt att domstolens mandat troligtvis förlängs bortanför 2010, vilket ursprungligen var satt som slutår. Det är nödvändigt för att kunna slutföra processen.

Åtalet omfattar elva olika fall av krigsförbrytelse, brott mot mänskligheten och folkmord. Karadžić anklagas bland annat för att vara ansvarig för belägringen

och bombningarna av Sarajevo då omkring 12 000 personer dödades, och för massakern i Srebrenica, då omkring 8 000 personer dödades. Även Milošević anklagades för händelserna i Srebrenica, men kopplingen till honom visade sig närmast omöjlig att bevisa. Med Karadžić är det möjligen annorlunda. Han rapporteras dessutom vara i betydligt bättre fysisk form än sin gamla bundsförvant, och därmed är antagligen chansen att fullfölja rättegången hygglig.

GÖTEBORG, SVERIGE. September 2008: »Aldrig mer« ska vi acceptera att människor utsätts för kränkningar, övergrepp, tortyr och mord. Aldrig mer förbrytelser som de i Nazityskland. Som de i de röda khmerernas Kambodja och som de i Chile. Som de i Saddam Husseins Irak. Som de i Rwanda och på Balkan i mitten av 1990-talet. Som de i Sudan. Som de i...

Listan över löften om att vi ska lära av våra misstag kan göras lång. I princip lika lång som listan över våra misslyckanden med att infria dessa löften. Historiens dystra facit är att det verkar vara svårt att förhindra folkmord, krigsbrott och brott mot mänskligheten.

När vi bad advokaten Steven Kay att summera det dryga decennium som gått sedan han på allvar började arbeta med den internationella straffrätten, konstaterar han krasst: »Tio år med FN:s tribunaler har lärt oss att de i alla fall inte ger fred«.

Det är ett dystert konstaterande som det både är lätt och frestande att instämna i eftersom bevisen för att grymheterna runtom i världen fortsätter fortfarande tycks överväldigande. Samtidigt är den internationella straffrätten en ung samling lagar och regler. Fram till i september 1998 hade ingen människa dömts för folkmord, trots att FN:s Folkmordskonvention då hunnit bli nästan 50 år. Och fram till i juli 2002 fanns det ingen internationell domstol som kunde ta sig an att utreda dessa världens grövsta brott.

De senaste decennierna har utvecklingen inom den humanitära rätten gått fort. Över 20 fällande folkmordsdomar har avkunnats – de flesta vid Rwandatribunalen. Och över 100 stater har erkänt den internationella brottmålsdomstolen, ICC, som utfärdade sin första arresteringsorder i oktober 2005. Förbrytare som tidigare klarade sig undan ostraffade – inte sällan av praktiska orsaker – kan inte längre känna sig riktigt lika säkra.

Det finns naturligtvis en rad betänkligheter vad gäller den humanitära rättens tillämpning i framtiden. Såväl FN-tribunalerna som ICC blir närmast med nödvändighet byråkratiska kolosser som riskerar att bli ineffektiva och svårhante-

rade. Och vad gäller ICC, så vet vi ännu ganska lite om hur åklagaren och domarna arbetar. Vi vet att den första rättegången, mot rebelledaren Thomas Lubanga Dyilo Lubanga skulle ha påbörjats i juni 2008, men avbröts för att åklagaren undanhållit FN-dokument från försvaret. Anledningen sades vara att källor och vittnen skulle skyddas, men eftersom dokumenten även skulle kunna vara till Lubangas fördel, ansåg domstolen att rättvisan äventyrades och stoppade därför rättegången.

Försvaret kräver att Lubanga ska släppas fri, åklagaren har överklagat. Och kanske kommer ICC:s första rättegång sluta med frigivning – utan att frågan om skuld någonsin prövats.

Mycket juridisk, diplomatisk och akademisk energi har de senaste 60 åren gått åt till att försöka ringa in, beskriva och slutligen definiera de brott som står i centrum för den humanitära rätten. Det är förstås viktigt, men det går samtidigt inte att komma ifrån att allt för mycket språklig exercis riskerar att dölja själva grundproblemet: att människor runtom i världen utsätts för grymma övergrepp, tortyr, fysiskt och psykiskt våld, och mord.

Men samtidigt som det är viktigt att belysa problemen, riskerna och kritiken, så finns det anledning att lyfta fram en gnutta hopp inför framtiden. En lärdom framstår till exempel som oerhört tydlig när det gäller den humanitära rättens utveckling och framtid: engagemangets och den enskilda individens betydelse. Utan engagerade, kunniga, envisa och ibland »galna« eldsjälur, med ett hjärta för godhet och rättvisa, kommer grymheterna inte att kunna stoppas.

De bedriver sitt arbete i stor och liten skala, i korridorerna på ICC:s kontor i Haag, i nationella och internationella organisationer världen över, i rättssalar, i byarna bland grymheternas offer, på mediaredaktioner och akademiska institutioner. Många arbetar i det tysta och får liten uppmärksamhet för det de gör. Men deras arbete gör en skillnad; enskilda personers övertygelser kan – rätt använda – åstadkomma stora ting.

När det gäller USA så har landets grundinställning gentemot den internationella straffrätten förblivit oförändrad under George W. Bush. Hur den efterföljande presidenten väljer att hantera frågan återstår att se.

Detsamma gäller vad som kommer att hända med personerna i Bush-administrationen när de lämnat sina ämbeten. Utan tvekan står en lång rad enskilda personer och organisationer redo att försöka komma åt dem och troligtvis kommer

vissa personer att tänka sig för innan de reser till länder med liberala regler för vem som kan åtalas, när och för vad.

Diskussionerna om huruvida en nya internationell brottmålsdomstol ska inrättas är över. Domstolen finns. Den framtida utmaningen är att få den att fungera, något som alltså verkar behöva ske utan amerikanskt deltagande. Vilken betydelse det har återstår att se.

Men den i slutändan kanske viktigaste frågan att ställa sig när det gäller den humanitära rätten är: *vems* rättvisa det är vi försöker skipa? För vem sätter vi upp internationella tribunaler och domstolar.

Handlar det enbart om att ge offren upprättelse? Och lyckas vi i så fall? På många håll i drabbade länder och samhällen är likgiltigheten inför de rättsprocesser som pågår stor. Det finns på sina håll en misstro mot själva domstolarna, men vanligare är att man möts av en axelryckning och ett »det där rör inte mig«.

Ofta finns offrens »rättvisa« på ett annat plan. En del argumenterar för att modeller i stil med sanningskommissioner eller de rwandiska gräsrotsdomstolarna, ska kunna ge dem upprättelse. Andra menar att de aldrig kommer kunna få det. »Sanning«, »rättvisa« och inte minst »försoning« är komplicerade begrepp som visserligen är självklara ideal, men oerhört svåra att åstadkomma i praktiken.

Samtidigt som ICC på flera håll har välkomnats av allmänheten, så har domstolens utredningar i vissa länder också väckt en viss misstro. Denna grundar sig dels i en okunnighet om domstolens syften, dels i en oro över att rättsprocesser och juridiska avgöranden ska förvärra deras situation.

Det är uppenbart att den internationella straffrätten inte bara arbetar i offrens tjänst. Den är inte enbart till för att ge dem upprättelse. FN:s tribunaler och domstolar ska även tjäna ett »högre« syfte. De är en markering från det internationella samfundet att det finns brott som är så grova att inga geografiska eller kulturella barriärer får stå i vägen för att de skyldiga döms för sina gärningar. Det är också en markering som ska ha ett avskräckande syfte, som ska skicka en tydlig signal till potentiella förbrytare att de borde tänka en gång till innan de gör något överilrat.

Det finns slutligen en funktion med de tribunaler och domstolar som hanterar den humanitära rätten som är lätt att glömma bort: de tjänar som ovärderliga instrument för historieskrivning. Decennier av efterforskningar, kartläggningar och intervjuer utgör, tillsammans med tusentals och åter tusentals vittnesmål i

rätten, ett ofantligt arkiv över några av världens grymmaste och mest förödande händelser.

De samlingar som finns i försvar hos dessa tribunaler och domstolar är – eller kommer i framtiden att bli – en fantastisk källa för forskare, jurister, journalister och allmänhet. De kommer troligen inte att helt kunna stoppa illvilliga krafter från att bedriva historierevisionism, men de kommer att göra deras arbete mycket svårare.